

УДК 821.161.231

Ольга Куцевол (Харків)

ТЕМА СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ШОВКОПЛЯСА (повість «Проект електрифікації»)

Відомий український прозаїк Юрій Шовкопляс належить до когорти тих письменників, для яких історичні події були духовною та матеріальною сутностями, що характеризували час як неповторну життєву реальність. Безперечний вплив на формування таланту прозаїка мали особливості та характер відповідного історичного часу.

На сьогодні творчість письменника майже не досліджена. З'являлись лише публікації та рецензії на окремі твори Ю. Шовкопляса радянських критиків та літературознавців, серед яких праці Юрія Савченка, Володимира Брюггена, Зінаїди Голубевої, Григорія Гельфандбейна, Володимира Радченка та інших. Варто наголосити, що більшість публікацій датується 1920–1970-ми роками. Це певною мірою позначилось на характері потрактування творчості Ю. Шовкопляса: відбувалось зміщення акцентів, наголос робився на «громадянське кредо автора», «несхибність ідейно-принципових партійних позицій».

Актуальність цієї студії полягає у спробі дослідження теми соціалістичного будівництва у творчості Ю. Шовкопляса на основі повісті «Проект електрифікації» (1929). Свого часу твір не став об'єктом детального дослідження радянської критики. Знаходимо лише побіжний аналіз повісті у розвідках Леоніда Підгайного, Юрія Савченка. В обох випадках акцент зроблено на ідейному і політичному значенні твору. Отже, дистанція часу дозволяє розглянути повість «Проект електрифікації» більш об'єктивно з позицій сучасного літературознавства.

Тема праці знайшла своє відображення з тією чи іншою мірою художності практично в усіх національних літературах колишнього СРСР. Закономірно, що активна розробка теми індустріалізації призвела до появи в українській літературі виробничого роману, виробничої повісті, виробничої драми. Слід зазначити, що це був певний здобуток у розширенні жанрово-тематичних обріїв національної літератури, у функціональному й стилістичному збагаченні літературної мови [1, с. 93]. За порівняно короткий час — за п'ятиріччя (з 1929 по 1934 рік) — в українській радянській літературі з'явилося близько тридцяти романів і повістей, присвячених «заводській» і «будівничій» темам [2, с. 27]. Не випадково дія багатьох творів українських прозаїків розгортається у новобудовах п'ятирічок. Серед найвідоміших творів на виробничу тематику варто згадати повісті Володимира Кузьмича «Турбіни» (1932), Семена Склярєнка «Бурун» (1932), Гордія Коцюби «Нові береги» (1933–1937), романи Івана Ле «Інтеграл» (1931), Юрія Шовкопляса «Інженери» (1932, 1934), Григорія Епіка «Петро Ромен» (1932), Наталі Забіли «Тракторобуд» (1932), Олександра Копиленка «Народжується місто» (1932) та ін.

На початку свого творчого шляху Ю. Шовкопляс досить часто звертався до теми соціалістичного будівництва, зокрема в оповіданні «Договір на змагання», у повісті «Проект електрифікації», у виробничих публіцистичних нарисах «Електричний СРСР» та «Народження електричного струму», у виробничому романі «Інженери».

В основі виробничої повісті «Проект електрифікації» соціалістичне змагання двох радянських установ — «Електротрест» та «Електросело», навіть не двох установ, а двох осіб з цих установ: інженера Всеволода Певного та інженера Костя Зеновича. За три тижні вони мають створити проект на електрифікацію села Сосни.

Інженер Певний — головний герой твору, розумна, енергійна, сумлінна та цілеспрямована людина, наділена всіма чеснотами, а отже — герой позитивний. Певний народився в селі Сосни, де і має бути приведений в дію проект електрифікації, тож герой добре обізнаний з місцевістю та установами, що знаходяться в селі.

Виробнича проза, як відомо, багата на масові сцени самовідданої праці; індивідуалізація героїв зводиться до мінімуму, а їхній внутрішній світ розкривається гранично лаконічно

та спрощено. Головне у цих художніх творах — не людина, а будівництво індустріальних об'єктів, виробництво продукції. Місце дії обмежене виробничим майданчиком, а час — виробничим циклом. Сама ж робота обов'язково має бути підпорядкована ідеї. Проте, якщо час дії повісті Ю. Шовкопляса обмежений виробничим циклом, то місце дії не обмежене лише установою «Електросело», адже дія відбувається і в селі Сосни, і вдома у Певного, і на виробничій нараді в Окрплані, і на різних підприємствах.

Безумовно, у повісті «Проект електрифікації» внутрішній світ героїв розкривається досить лаконічно. І це природно, адже, за словами Олесі Омельчук, у більшості творів 1920–1930-х років «персонажі слугують ілюстрацією до таких поширених на той час мотивів, як боротьба людини з природою та ворогами радянської влади, і загалом ці тексти пронизані описами виробничих процесів та машинних механізмів, сценами нарад, товариських судів, курсів підвищення кваліфікації, риторикою виробничого героїзму, ентузіазму, атеїзму тощо» [3, с. 93].

Справді, цілком очевидна тенденція: герої «виробничих» драм зорієнтовані на виконання плану, перемогу в соціалістичному змаганні; все інше відкладається на майбутнє, коли буде нарешті побудований обіцяний комуністичний рай. Вони не тільки не уникають труднощів, навпаки, провокують їх (замість обурюватися тим, що план нереальний, беруть підвищені зобов'язання), з кількох можливих шляхів обирають складніший, адже девіз соцреалізму: темпи, ударництво, індустріалізація [8, с. 162]. Дійсно, герої повісті «Проект електрифікації» постійно шукають найпродуктивніші шляхи вирішення складних виробничих завдань, самовіддано і натхненно працюють, прагнучи удосконалити проект електрифікації.

Утім, цікавою і навіть нестандартною як для тих часів виявилася любовна лінія твору, зокрема стосунки Певного та Ніни Адельгейм. Жінка вважає, що кохання не повинно обертатися на звичку. Щоб не набриднути одне одному, герої таємно бачаться щосереді й щосуботи.

Ніна не хоче офіційно оформлювати стосунки з Певним, мотивуючи це тим, що кохання має бути урочистим. Героїня звертається до Певного: «Який же ти чудний, Волю... я ж хочу, щоб наше кохання завжди було коханням, а не звичкою. Завтра ти прокинешся, а мене вже не буде — не побачиш мене заспаної, розкудоченої... і буденної, як усі жінки. Наче в сновидді до тебе приходила... Від цього ти хотітимеш мене могутніш» [9, с. 22].

Однак під час спільної роботи над проектом електрифікації села Сосни, Певний змінює своє ставлення до Ніни: «Лише тепер він узнав невідомий йому до цього часу другий бік Ніниної вдачі: розглядив у ній не тільки свою полюбовницю, а й майбутнього інженера. Вона вміла працювати, вона мала достатні знання й звички до цього, вона вміла оперувати ними так, що Певний іноді широко розплющував очі, дивуючись наслідком роботи» [9, с. 113]. Врешті-решт у спільній роботі над проектом і Ніна доходить іншої думки стосовно шлюбу. Так, виховне й перетворююче значення праці автор спрямовує на закоханих. Ю. Шовкоплас прагне підпорядкувати кохання громадським інтересам, адже за логікою радянської літератури закохані мали разом «йти до мети», до побудови «світлого майбутнього».

Ситуація руйнування роду, де ініціатором виступає син-комуніст, стала справжньою знахідкою радянської масової культури, так само, як і донос малолітнього сина на батька (феномен Павлика Морозова). Це створювало можливості гранично драматизувати оповідь [7, с. 155]. Така тенденція, хоча на ній і не акцентовано велику увагу, властива повіті «Проект електрифікації». Батько Певного — священик села Сосни. Герой давно вже посварився з батьком та залишив рідне село, адже соромився його діяльності: «Але я не хочу, щоб ти був попом. Те, що мій батько піп, я вважаю за ганьбу для себе... Для тебе теж...» [9, с. 46]. Також, як бачимо, для твору характерні антирелігійні мотиви, притаманні радянській літературі того періоду. Це доводить портретна характеристика отця Олексія: «Піп за ці два роки ніскільки не змінився: все такий же гладкий, вусатий — точна копія з сучасної карикатури на попа. Іде, перевалюючись з боку на бік, мов розкормлений селезень, і на кожному кроці гучно хлипають поли його довгої ряс» [9, с. 40].

Слід зазначити, що у своєму бажанні надати творам більшого пізнавального значення, в захоплені процесом будівництва, виробництва письменники часто віддавали надмірну данину технології, наповнювали твори складними формулами, таблицями тощо [4, с. 102]. Розповідаючи про роботу над проектом електрифікації, Ю. Шовкоплас так само вдається до технічних

пояснень, використовуючи при цьому спеціальну лексику, зокрема технічну термінологію: «Робота була нескладна: у той час, як його помічники підраховували хати, він уважно приглядався до місцевості. Потрібно це було йому для того, щоб правильніш спроекувати напрямки високо- й низьковольтної мережі. Треба було їх зробити так, щоб низьковольтна мережа охопила якнайбільшу площу при найкоротшій довжині. Крім того, не можна проводити обидві (високовольтну й низьковольтну) лінії одна поруч одної, бо так вони заважатимуть одна одній; при цьому треба уникнути продовження високовольтної лінії підземним кабелем, бо це коштує надто дорого» [9, с. 99–100]. Проте, необхідно зауважити, що таких епізодів у повісті не дуже багато, автор не переобтяжує виробничими подробицями текст.

Дуже детально змальовано і географію місцевості, де має бути приведений в дію проект на електрифікацію: «Найбільше підприємство — це райвківський вальцовий млин. Він сам вживатиме більше як половину всієї потрібної соснам енергії, бо працює він усю добу на виліт і протягом року перемелює понад 300.000 пудів збіжжя. Але цього йому замало: якби був у нього гарний двигун, устаткування дозволило б йому на завтра ж підвищити свою працездатність принаймні на 15%... Останні підприємства — дрібниця. Майстерні й сироварня сільгоспооперації, сельбуд з театром і кіном, що функціонують чотири дні на тиждень, три великих молотарки системи «Ельворті», кустарні кузні й столярні (але на їх електрифікацію надії мало), і, нарешті, залізнична станція» [9, с. 59–60].

Майже в кожному творі про соціалістичне будівництво тема виховного і перетворюючого значення праці розкривається в поєднанні з темою революційної пильності та боротьби з класовим ворогом [4, с. 107]. Закономірно, що, як і в більшості художніх текстів цього періоду, тема ворогів, шпигунів, куркулів не пройшла повз перші твори Ю. Шовкопляса. Так, автор, хоча і побіжно, звертається до цієї теми у повісті «Проект електрифікації». Наприклад, епізод з пияцтвом монтера, котрого Певний залишив працювати замість себе в селі Маліївка: «Та так загуляв (монтер — коментар наш — О. К.), що от уже тиждень, як його тверезим ніхто не бачив. І нема ніякої сили повернути його на правильну путь. Була підозра, що то один з куркулів його напуває. Щоб припинити це, куркуля того навіть у холодну посадили. Одначе, монтер ходить по селу, тиняючись, і після того» [9, с. 27].

Як відомо, характерна особливість радянської літератури — різке протиставлення двох світів, ворожих один одному, — старого світу експлуататорів і світу людей праці, класу власників та класу трударів. Часом це призводило до схематизму [5, с. 337]. Таке протиставлення характерне і для повісті Ю. Шовкопляса. Шमितько — представник капіталізму в селі Сосни, власник заводу, який не хоче ділитись з радянською владою власними винаходами на виробництві. Певний, обурений поведінкою Шमितька, промовляє: «Змогла ж радвлда витіснити приватний капітал з галузі основної промисловости або з галузі гуртової торгівлі? Зуміє і з такими, як ви, впоратися» [9, с. 81].

Далі йдуть роздуми Певного про ворогів радянської влади, що, безумовно, є невід'ємним атрибутом соцреалістичних творів того періоду: «Радянське суспільство надто погано знає свого клясового ворога. Він зовсім не схожий на карикатури глитаїв та капіталістів, що їх часто-густо вміщується в сатиричних журналах і на перших сторінках газет. Йому зовсім не стирчать з роззявленого рота вищерені хижі ікли: він навчився їх ховати. Він розумніший, хитріший, меткіший... і небезпечніший» [9, с. 83]. Як бачимо, опис ворогів у радянських творах суттєво відрізняється від опису позитивних героїв. Для зображення позитивних героїв існує небагата палітра фарб (спокійний, суворий тощо), натомість ворогам дається повна, хоча і не занадто індивідуалізована характеристика [10, с. 196–197].

У творі, крім того, фігурує негативна постать «шкідника»-невдахи й дріб'язкового заздрісника інженера Перлова. Так, Ю. Шовкопляс використовує образи ворогів, шкідників у різних сферах діяльності героїв.

Конкуренція між Певним і Зеновичем, окреслена на початку твору, досягає кульмінації вже після завершення роботи героїв над проектами електрифікації. Зенович підсилає свою дружину Людю Бродську до Певного, щоб викрасти його проект електрифікації. Однак Певний не тільки не здогадується, що вона шпигунка, а поводитьсь, на думку Леоніда Підгайного, як «легковірний і наївний дурень, дає навіть змогу цій Бродській викрасти його папери. І лише Ніна Адельгейм... виступає на ролях детектива, — врятовує справу» [6, 183].

Неодмінна риса кожного твору того періоду — запевнений щасливий фінал. Природно, що і повість Ю. Шовкопляса завершується в оптимістичному руслі. У кінці березня відбувається нарада, на якій обговорюються два проекти електрифікації. В ході дискусії було вирішено відправити обидва проекти в Окрплан, де відбулось засідання щодо цієї проблеми, а також остаточна перемога плану на електрифікацію села Сосни інженера Певного.

Варто зауважити, що написаний твір у 1929 році, коли соціалістичне будівництво та індустріалізація країни були основними темами творів радянських письменників. Тож, закономірно, що для повісті Ю. Шовкопляса «Проект електрифікації» характерні: пафос індустріалізації країни, дидактизм, щасливий фінал, образи позитивного героя та шкідників, антирелігійні мотиви, елементи техніцизму та схематизму. Необхідно також підкреслити, що незвичним для літератури того періоду стало змалювання позашлюбних стосунків Ніни Адельгейм та Всеволода Певного.

Література:

1. Дзюба І. Література соціалістичного абсурду / Іван Дзюба // Сучасність. — 2003. — № 1. — С. 88–112.
2. Новиченко Л. Український радянський роман (Стислий нарис історії жанру) / Л. Новиченко. — К.: Наукова думка, 1976. — 132 с.
3. Омельчук О. Пам'ять як забуття, Дніпрогес як література / Олеся Омельчук // Семіосфера радянської культури: знаки і значення: Вип. 2 / Відпов. ред. Валентина Хархун. — К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. — С. 93–121.
4. Пасічник М. Провідна тема. Українська проза тридцятих років / Марія Пасічник // Прапор. — 1958. — № 11. — С. 100–109.
5. Петров С. Возникновение и формирование социалистического реализма: учеб. пособие [для ун-тов и пед. ин-тов] / С. Петров. — 2-е изд., испр. — М.: Высшая школа, 1976. — 416 с.
6. Підгайний Л. Ю. Шовкопляс «Проект електрифікації» / Леонід Підгайний // Життя і революція. — 1929. — Книжка ІХ (Вересень). — С. 181–183.
7. Свєрбілова Т. «Колгоспна трагедія» як формульний та інноваційний жанр: жанровий синтез в аспекті компаративної поетики (випадок І. Микитенка та М. Куліша) / Тетяна Свєрбілова // Семіосфера радянської культури: знаки і значення: Вип. 2 / Відпов. ред. Валентина Хархун. — Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. — С. 146–156.
8. Скорина Л. «Людино-машинна» метафора як складова семіосфери тоталітарного письменства (на матеріалі української драматургії 20-30-х рр. ХХ ст.) / Людмила Скорина // Семіосфера радянської культури: знаки і значення: Вип. 2 / Відпов. ред. Валентина Хархун. — Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. — С. 157–167.
9. Шовкопляс Ю. Проект електрифікації: [повість] / Ю. Шовкопляс. — Харків: Український робітник, 1929. — 162 с.
10. Clark K. The Soviet Novel. History as Ritual / Katarina Clark. — The University of Chicago Press, Chicago-London, 1981. — 292 p.

A Topic of Socialist Building in Yuri Shovkoplias's Creativity (a Story «The Project of Electrification»)

The article deals with an analysis of Yuri Shovkoplias's production story «The Project of Electrification». The main attention is paid to the topic of socialist building revealed in this story in the context of Ukrainian Soviet literature of the 20–30s of the XX century. The industrialization pathos, happy end, the images of a positive hero and the enemies, anti-religious motives, didacticism, the elements of the preoccupation with technical aspects and sketchiness, — all of these features characterize the story «The Project of Electrification».